

Η ελευθερία και η έννοια του Άλλου στον Σαρτρ

Άγγελος Σοφοκλέους — 4 Σεπτεμβρίου 2018 — Πολυχώρος “Ροές”, Λευκωσία

Εισαγωγή

Ο Ζαν Πωλ Σαρτρ γεννήθηκε το 1905 και πέθανε το 1980 στο Παρίσι. Κατά τη διάρκεια της ζωής του ανέπτυξε έντονη πολιτική δράση και ήταν υπέρμαχος της ιδέας του να επανενταχθεί η ακαδημαϊκή φιλοσοφία στην πολιτική και κοινωνική ζωή. Ήταν, κατά μίαν έννοια, ένας αιώνιος επαναστάτης, ο οποίος καθ'όλη την διάρκεια της ζωής του, πολέμησε το κατεστημένο και προσπαθούσε να διαμορφώσει μια κοινωνία η οποία δεν ήταν ατομικιστική αλλά στηριζόταν πάνω στην κοινωνική ευθύνη και στο συλλογικό χρέος.

Η φιλοσοφία του Σαρτρ είναι καθαρά ταυτισμένη με τον τρόπο ζωής του, όμως πέρα από την βιογραφία του καλό θα ήταν να αναλύσουμε τις φιλοσοφικές του θεωρίες συνταυτίζοντάς τες με τον τρόπο ζωής του. Ο Σαρτρ μπορεί να θεωρηθεί ως ο κυριότερος εκπρόσωπος του υπαρξισμού και της φαινομενολογίας, αν και ο ίδιος αρχικά δεν αποδεχόταν τον όρο υπαρξισμός, λέγοντας “Η φιλοσοφία μου είναι μια φιλοσοφία της ύπαρξης. Δεν γνωρίζω καν τι είναι ο υπαρξισμός.” — ωστόσο αργότερα αναγκάστηκε να υιοθετήσει τον ορισμό λόγω της διαδεδομένης χρήσης του.

Τι είναι ο υπαρξισμός;

Χωρίς, στις πλείστες περιπτώσεις, να είναι αντιεπιστημονικός, ο υπαρξισμός πάει ένα βήμα πέρα από την επιστήμη και προσπαθεί να απαντήσει την ερώτηση “Τι είναι το είναι;”. Ενώ η επιστήμη λαμβάνει έτοιμο ό,τι βρίσκει στον κόσμο και προσπαθεί να το αναλύσει και να το επεξεργαστεί, ο υπαρξιστής προσπαθεί να δει τι κρύβεται πίσω από το είναι, να δει βασικά την ουσία της ύπαρξης. Η φαινομενολογία ασχολείται όχι με την ύπαρξη κάποιου αντικειμένου “αυτό καθ' εαυτό”, δηλαδή την ύπαρξη κάποιου αντικειμένου πέρα από τι γίνεται αντιληπτό συνειδητά, αλλά με την ύπαρξη του αντικειμένου όπως αυτή γίνεται αντιληπτή μέσω των αισθήσεων.

Ο υπαρξισμός είχε εισαχθεί σαν θεωρία από τον Δανό φιλόσοφο Σαίργεν Κίρκεγκωρ τον 19ο αιώνα, και αναπτύχθηκε εκτενέστερα από τον Σαρτρ στον 20ο αιώνα. Ο Κίρκεγκωρ επιχειρεί να αντιστρέψει το πνεύμα της φιλοσοφίας σαν κάτι θεωρητικό και να συνδέσει την φιλοσοφία με την ανθρώπινη ύπαρξη. Δηλαδή επίκεντρο της φιλοσοφίας του υπαρξισμού δεν ήταν κάποια θεωρητική

ιδέα αλλά μια ιδέα άρρηκτα συνδεδεμένη με τον συνειδητό κόσμο και με τον ίδιο τον άνθρωπο.

Υπαρξισμός και Ντεκάρτ

Συγκεκριμένα, ο Κιργκέγκωρ και ο Σαρτρ ανέπτυξαν μια θεωρία στην οποία αρνούνται ορισμένες υποθέσεις της φιλοσοφίας του **Ρενέ Ντεκαρτ**, ή αλλιώς Καρτέσιου. Ο Καρτέσιος, στην προσπάθειά του να ανακαλύψει το είναι του ανθρώπου και απόδειξη της ύπαρξής του, είπε το περίφημο **“Σκέφτομαι, άρα υπάρχω”**, **“I think, therefore I am.”** Ο Καρτέσιος, συγκεκριμένα, στο βιβλίο του **“Στοχασμοί περί της πρώτης φιλοσοφίας”**, **“Meditations on first philosophy”**, θέτει το ερώτημα **“Πώς ξέρω ότι ο κόσμος γύρω μου υπάρχει;”**.

Στην προσπάθειά του να αποδείξει ότι ο κόσμος γύρω του πραγματικά υπάρχει, ο Ντεκάρτ πάντα αντιμετώπιζε την πιθανότητα ο κόσμος γύρω του να είναι κάποια αυταπάτη, ή κάποιο όνειρο, ή κάτι το οποίο του παρουσίαζε κακόβουλα κάποιο δαίμονιο. Ο Ντεκαρτ κατέληξε πως το μόνο ον του οποίου την ύπαρξη δεν μπορεί να αμφισβητήσει είναι ο ίδιος του ο εαυτός. Και η απόδειξη της ύπαρξής του εαυτού του, ενός όντος, δεν βρίσκεται πουθενά αλλού παρά στο ίδιο το ον, το οποίο αποκτά την απόδειξη της ύπαρξής του μέσα από την ίδια του την σκέψη.

Έστω και αν η γνησιότητα του κόσμου και των ανθρώπων γύρω μας μπορεί να αμφισβητηθεί, δεν μπορεί κάποιος να αμφισβητήσει ότι υπάρχει ένα σκεπτόμενο ον το οποίο σκέφτεται για τον κόσμο. Κάτι πρέπει να υπάρχει που σκέφτεται, ό,τι κι αν είναι αυτό. Όταν λέω ‘σκέφτομαι’, δηλαδή ‘εγώ σκέφτομαι’, κάτι υπάρχει το οποίο σκέφτεται, εξ ου και το **‘Σκέφτομαι, άρα υπάρχω’**. Στα λατινικά η φράση είναι **‘Cogito ergo sum’**, και το **‘Cogito’** στη φιλοσοφία εξηγεί ακριβώς αυτό — την απόδειξη της ύπαρξής ενός όντος μέσα από το γεγονός ότι αυτό το ον σκέφτεται.

Γράφει ο Ντεκάρτ στο βιβλίο του **“Στοχασμοί περί της πρώτης φιλοσοφίας”**: **“Πρόσεξα ότι όσο προσπαθούσα να σκεφτώ ότι τα πάντα γύρω μου ήταν ψεύτικα, ήταν αναγκαίο ότι εγώ, που σκεφτόμουν, ήμουν κάτι. Και όταν πρόσεξα ότι αυτό ήταν αληθές, η πρόταση ‘Σκέφτομαι, άρα υπάρχω’, ήταν τόσο βέβαιη που αποφάσισα να την αποδεχτώ χωρίς ενδοιασμούς ως το πρώτο αξίωμα της φιλοσοφίας”**.

Τώρα, **οι υπαρξιστές φιλόσοφοι**, και συγκεκριμένα ο Σαρτρ, **διαφωνούσαν σε αρκετά σημεία με τον Καρτέσιο**, και συγκεκριμένα με την μέθοδο με την οποία επιχείρησε να φτάσει στο συμπέρασμα ότι **‘Σκέφτομαι, άρα υπάρχω’**. Ο Σαρτρ επιχείρησε να δει πίσω από το cogito του Καρτέσιου — να δει

ποια είναι η ουσία του και ποιος ο σκοπός του στον κόσμο. Λένε 'Ωραία, φαίνεται ότι υπάρχει ένα cogito, υπάρχει ένα ον το οποίο σκέφτεται, αλλά τι πραγματικά είναι και πώς αποκτά : 1) Την ύπαρξη του, και 2) Την ουσία της ύπαρξής του;'

Σε αντίθεση με τον Ντεκαρτ, ο Σαρτρ δεν θεωρεί ότι ο άνθρωπος έρχεται στον κόσμο με οποιοδήποτε σκοπό ή κρατώντας οποιοδήποτε κώδικα συμπεριφοράς μαζί του, ούτε ότι η συνείδηση του ανθρώπου είναι από μόνη της κάτι. **Ο Σαρτρ μέσω της προσέγγισής του, απογυμνώνει τον άνθρωπο από οποιαδήποτε ουσία στην ύπαρξή του και, αρχικά, θέτει ως βασική ιδιότητα του κάθε ανθρώπου την ίδια του την ύπαρξη, η οποία τον διαφοροποιεί από οτιδήποτε άλλο υπάρχει στον κόσμο – άλλο ον ή αντικείμενο.** Ο Σαρτρ, έτσι, φτάνει στο πρώτο του γνωμικό το οποίο θα συζητήσουμε απόψε, το ότι **'Η ύπαρξη προηγείται της ουσίας', 'Existence precedes essence'.**

Στο σημαντικότερο του έργο, **"Το είναι και το μηδέν"**, το οποίο για να κάνω μια μικρή παρένθεση είναι κατά την άποψή μου ένας κάπως ατυχές τίτλος στα ελληνικά αφού δεν φανερώνει μία από τις σημαντικότερες, ίσως και την σημαντικότερη, έννοια στο βιβλίο του Σαρτρ – αυτή του τίποτα, της έννοιας του τίποτα και της άρνησης του είναι. Ακολουθώντας την αγγλική μετάφραση **"Being and nothingness"**, ίσως ένας καλύτερος τίτλος στα ελληνικά να ήταν **"Το είναι και το τίποτα"**, **"Το είναι και η έννοια του τίποτα"**, ή **"Το είναι και η άρνηση του είναι"**. Ο λόγος που πιστεύω ότι αυτοί θα ήταν καλύτεροι τίτλοι είναι λόγω της σημαντικότητας του nothingness, της έννοιας του τίποτα δηλαδή στο έργο του Σαρτρ, κάτι που θα δούμε σε λίγο.

Η ύπαρξη προηγείται της ουσίας

Έλεγα ότι η πρώτη κεντρική άποψη του Σαρτρ που θα συζητήσουμε απόψε φανερώνεται στο γνωμικό του **"Η ύπαρξη προηγείται της ουσίας"**. Στο **'Το Είναι και το Μηδέν'**, λοιπόν, ο Σαρτρ υποστηρίζει ότι ο άνθρωπος πρώτα υπάρχει στον κόσμο, και ακολούθως ορίζει τον εαυτό του. Δεν έρχεται στον κόσμο, δηλαδή, ήδη εξοπλισμένος με κάποιο σκοπό ή ουσία.

Λέει στο βιβλίο ο Σαρτρ: **"Με τη φράση 'Η ύπαρξη προηγείται της ουσίας', εννοούμε ότι πρώτα απ όλα ο άνθρωπος υπάρχει, συναντά και γνωρίζει τον εαυτό του, περιπλανιέται στον κόσμο, και έπειτα ορίζει το "είναι" του και την "ουσία" του". Δεν υπάρχει, δηλαδή, κάποια ουσία την οποία ο άνθρωπος φέρνει στον κόσμο εκ γενετής, εκ των προτέρων, δηλαδή, a priori, και την οποία καλείται να ανακαλύψει και να καταλάβει.**

Η ικανότητα του ανθρώπου να ορίζει τον εαυτό του, τον άνθρωπο από άλλα όντα ή αντικείμενα, αφού για αυτά, όπως υποστηρίζει ο Σαρτρ, “Η ουσία προηγείται της ύπαρξης”. Ο Σαρτρ χρησιμοποιεί το παράδειγμα ενός μαχαιριού και λέει ότι ένα μαχαίρι είναι ένα αντικείμενο το οποίο παράγεται με κάποιο συγκεκριμένο σκοπό, με κάποια συγκεκριμένη ουσία. Δηλαδή, πρώτα γεννιέται η ουσία του μαχαιριού στο μυαλό του ανθρώπου και μόνο έπειτα υπάρχει το μαχαίρι.

Δεν νοείται να υπάρχει ένα μαχαίρι χωρίς να προϋπάρχει η ουσία του, ούτε νοείται να δημιουργήσει ο άνθρωπος ένα μαχαίρι χωρίς να ξέρει σε τι χρησιμεύει. Το ίδιο μπορούμε να σκεφτούμε για οποιοδήποτε αντικείμενο, μια καρέκλα, ένα τραπέζι, μια φωτογραφική μηχανή. Ότι η ουσία τους προηγείται της ύπαρξής τους.

Τώρα, *μια κριτική που γίνεται στον Σαρτρ* σε αυτό το σημείο είναι ότι ο Σαρτρ μιλά αποκλειστικά για τεχνουργήματα – για αντικείμενα, δηλαδή, τα οποία έχει κατασκευάσει ο άνθρωπος. Μπορεί εύκολα κάποιος να σκεφτεί αντικείμενα, για παράδειγμα οι φυσικοί πόροι, τα οποία βρίσκει ο άνθρωπος με τον ερχομό του στον κόσμο και μόνο έπειτα αναθέτει κάποιο σκοπό σε αυτά ή κάποια ουσία. Δηλαδή, φαινομενικά, πρώτα υπάρχουν οι φυσικοί πόροι και μόνο έπειτα τους ανατίθεται κάποια ουσία ή κάποιος σκοπός. Φαίνεται, δηλαδή, ότι η ύπαρξή τους προηγείται της ουσίας τους.

Όμως, αυτή η κριτική οφείλεται σε μια παρεξήγηση της σκέψης του Σαρτρ, για δύο λόγους :

1) Η πρώτη κριτική λανθασμένα θεωρεί πως ο Σαρτρ μιλάει για την ύπαρξη ενός αντικειμένου αυτό καθαυτό. Εννοείται ότι η αντικειμενική ύπαρξη του πετρελαίου, για παράδειγμα, προηγείται της χρήσης του και του σκοπού του, ο οποίος καθορίζεται από τον άνθρωπο. Όμως, όταν ο Σαρτρ λέει πως η ουσία ενός αντικειμένου προηγείται της ύπαρξής του δεν εννοεί ότι οποιοδήποτε αντικείμενο βρίσκουμε στον κόσμο με τον ερχομό μας έχει κάποια έμφυτη ουσία ή κάποιο έμφυτο σκοπό, αλλά ότι για να του αποδοθεί ουσία και σκοπός, πρέπει αυτή να τοποθετηθεί από τον άνθρωπο, ο οποίος είναι το μόνο ον το οποίο μπορεί να προσφέρει ουσία σε κάτι. Ναι μεν η αντικειμενική ύπαρξη πολλών πραγμάτων προηγείται της ουσίας που τους αποδίδει, αλλά ο Σαρτρ δεν βλέπει το ζήτημα αντικειμενικά, αλλά υπαρξιακά, λέγοντας ότι δεν υπάρχει κανένα ον ή αντικείμενο, πέρα από τον άνθρωπο, το οποίο πρώτα υπάρχει και έπειτα, το ίδιο, καθορίζει το είναι του.

2) Η δεύτερη κριτική λανθασμένα θεωρεί ότι ο Σαρτρ με την προσέγγισή του λέει ότι κάποια αντικείμενα έρχονται στον κόσμο με μια *a priori*, μια εκ των

προτέρων, ουσία. Έστω και αν ένα αντικείμενο προϋπάρχει του σκοπού του, αυτός ο σκοπός δεν είναι έμφυτος στο 'είναι' του αντικειμένου. Ο Σαρτρ όταν λέει πως "Η ύπαρξη προηγείται της ουσίας" δεν μιλάει κατ'ανάγκη χρονολογικά — ότι δηλαδή, χρονικά, η ύπαρξη προηγείται της ουσίας. Το τι υποστηρίζει είναι πως η ύπαρξη του αντικειμένου και ο σκοπός του δεν έχουν σχέση με το είναι του. Σε αντίθεση, στον άνθρωπο το είναι του έχει άμεση σχέση με τον σκοπό του. Ο σκοπός του καθορίζει το είναι του, και όχι το αντίθετο.

Το ότι στον άνθρωπο 'Η ύπαρξη προηγείται της ουσίας', σημαίνει πως, κατά τον Σαρτρ, ο άνθρωπος είναι απόλυτα ελεύθερος να δημιουργήσει το είναι του και να δώσει νόημα αυτός στην ύπαρξή του. Πριν δούμε πώς αυτό αναλύεται από τον Σαρτρ θα ήθελα να μπω, για λίγο, λίγο πιο βαθιά στην φιλοσοφία του Σαρτρ και να εξηγήσω το δεύτερο του γνωμικό, πριν επιστρέψω στο πώς ο Σαρτρ συνδέει την ύπαρξη, την ουσία και την ελευθερία, δίνοντας πιο καθημερινά, και λιγότερο θεωρητικά, παραδείγματα.

Ο άνθρωπος είναι αυτό που δεν είναι και δεν είναι αυτό που είναι

Το δεύτερο γνωμικό του Σαρτρ στο οποίο θέλω να αναφερθώ, και το οποίο, όπως και το προηγούμενο, βρίσκεται στο σύγγραμμά του 'Το Είναι και το Μηδέν' είναι το εξής: 'Ο άνθρωπος είναι αυτό που δεν είναι, και δεν είναι αυτό που είναι.'

Εκ πρώτης όψεως, αυτή η πρόταση φαντάζει εντελώς λάθος. Πώς γίνεται, θα πει κάποιος, να είμαι αυτό που δεν είμαι και να μην είμαι αυτό που είμαι; Για αυτό ακριβώς τον λόγο είχα προτείνει προηγουμένως πως ένας καλύτερος τίτλος για το βιβλίο του Σαρτρ, ο οποίος να αντικατοπτρίζει καλύτερα την έννοια του 'nothingness', του **τίποτα**, θα ήταν 'Το είναι και η άρνηση του είναι'. Για να καταλάβουμε τι εννοεί ο Σαρτρ πρέπει να αναφερθούμε στο πώς βλέπει ο Σαρτρ την συνείδηση και την άρνηση του είναι.

Για τον Σαρτρ, **η συνείδηση είναι κενή** — δεν είναι κάτι από μόνη της. Η συνείδηση ορίζεται μέσα από την επαφή της ίδιας με τον κόσμο και πάντα κάπου κατευθύνεται. Δηλαδή, το να έχει κάποιος συνείδηση ενός αντικειμένου, ή του κόσμου γενικότερα, σημαίνει να κατευθύνει τη συνείδησή του κάπου στον κόσμο — η σκέψη του πρέπει να έχει κάποια πρόθεση (κάποιο intention, για όσους γνωρίζουν τη σκέψη του Χουσέρλ). Η συνείδηση από μόνη της, κατά τον Σαρτρ, δεν είναι κάτι αν αυτή δεν έχει κάποια κατεύθυνση.

Τώρα, **ο άνθρωπος μέσω της συνείδησης αποκτά την ύπαρξή του**. Κατευθύνει τη σκέψη του σε συγκεκριμένα αντικείμενα ή ιδέες και μέσω αυτών διαμορφώνει τον εαυτό του.

Ο άνθρωπος όμως διαμορφώνεται και μέσα από εκείνα τα οποία δεν είναι. Δηλαδή, όταν ο άνθρωπος βλέπει ένα τραπέζι, την ίδια στιγμή αντιλαμβάνεται ότι ο άνθρωπος δεν είναι το τραπέζι που βλέπει. Κάθε πράξη που περιλαμβάνει τη συνείδηση, περιλαμβάνει και την άρνηση αυτού που γίνεται συνειδητό. Μπορεί να ακούγεται πολύ βασικό και κοινή λογική, αλλά αυτό είναι η βάση της έννοιας του τίποτα και η βάση της δημιουργίας του είναι όπως την εννοεί ο Σαρτρ. Γιατί μόνο μέσω της άρνησης του είναι, ενός negation, μπορώ να φτάσω στο τι πραγματικά είμαι. Όταν ξέρω τι δεν είμαι, μόνο τότε ξέρω τι είμαι. Και όταν ξέρω τι είμαι, ξέρω ακριβώς τι δεν είμαι.

Όταν καταλαβαίνω ότι είμαι ξεχωριστός άνθρωπος από εσάς, διαμορφώνω μια απόσταση η οποία μου επιτρέπει να υπάρχω ως ξεχωριστό ον, αλλά την ίδια στιγμή είμαι η άρνηση του κάθε ενός από εσάς, και του κάθε αντικειμένου στον χώρο. Όταν λέω ότι δεν είμαι το τραπέζι που βλέπω, ξεχωρίζω το τι εννοώ με τις λέξεις 'άνθρωπος' και 'τραπέζι', αλλά ταυτόχρονα αναγνωρίζω ότι είμαι η άρνηση του τραπέζιού.

Όταν λέμε 'είμαι αυτό που δεν είμαι', δεν εννοούμε ότι είμαι αυτό που δεν είμαι — δεν εννοούμε ότι είμαι το τραπέζι, αλλά ότι είμαι αυτό που δεν είμαι, είμαι η άρνηση του τραπέζιού. Συνεπώς, και όταν λέμε δεν είμαι αυτό που είμαι, εννοούμε ότι κάποιες ιδιότητες οι οποίες δεν είμαι, είναι ιδιότητες του τραπέζιού. Ο Σαρτρ υποστήριξε ότι η συνείδηση δεν μπορεί να είναι αυτό που είναι εκτός αν συνδέεται με κάτι υπαρκτό το οποίο είναι ξεχωριστό και ανεξάρτητο από τη συνείδηση. Και αφού είναι ξεχωριστό και ανεξάρτητο από τη συνείδηση, επιβάλλεται, ταυτόχρονα, να είναι και η άρνηση της συνείδησης, και αντίθετα.

Ο άνθρωπος είναι καταδικασμένος να είναι ελεύθερος

Τώρα, έχοντας εξηγήσει τι εννοεί ο Σαρτρ, όταν λέει ότι *'Η ύπαρξη προηγείται της ουσίας'* και ότι *'Ο άνθρωπος είναι αυτό που δεν είναι και δεν είναι αυτό που είναι'*, θα επικεντρωθώ σε δύο άλλα γνωμικά του Σαρτρ τα οποία δείχνουν πιο ξεκάθαρα πώς ο υπαρξισμός επιδιώκει να φέρει τον άνθρωπο στο προσκήνιο της φιλοσοφίας — τον βοηθούν, δηλαδή, να ζήσει τη ζωή του καλύτερα και να αντιληφθεί το είναι του.

Η πιο ριζοσπαστική, ίσως, φράση που έγραψε ποτέ ο Σαρτρ ήταν ότι *'Ο άνθρωπος είναι καταδικασμένος να είναι ελεύθερος.'*, στην οποία συνοψίζεται σχεδόν όλη η υπαρξιακή θέση του Σαρτρ. Πριν ανακαλύψουμε τη σημασία της φράσης αυτής ίσως να ήταν καλό να δούμε πώς ο ίδιος ο Σαρτρ την εφάρμοσε στη ζωή του.

Το 1928, όταν ο Σαρτρ ήταν 23 χρονών, παρακάθεται στις τελικές του πανεπιστημιακές εξετάσεις και, προς έκπληξη όλων, αφού ήταν άριστος μαθητής και είχε ήδη αποκτήσει φήμη σαν διανοούμενος, αποτυγχάνει στις εξετάσεις και αναγκάζεται να επαναλάβει την χρονιά. Την επόμενη χρονιά, γνωρίζει την Σιμόν Ντε-Μπουβουάρ, την μεγαλύτερη ίσως φεμινίστρια φιλόσοφο του 20ου αιώνα, με την οποία συνάπτουν σχέση και γίνονται αχώριστοι καθ'όλη τη διάρκεια της ζωής τους.

Ο τρόπος με τον οποίο λειτουργούσε η σχέση τους δείχνει ακριβώς πώς ο Σαρτρ εξέλαβε το νόημα της φράσης 'Ο άνθρωπος είναι καταδικασμένος να είναι ελεύθερος'. Ούτε ο Σαρτρ ούτε η Σιμόν ήθελαν να παντρευτούν, δεν ήθελαν παιδιά, δεν ήθελαν να έχουν περιουσία — δεν ήθελαν γενικά να κρατούν τον εαυτό τους δέσμιο. Ήταν και οι δύο ενάντια στο κατεστημένο και δεν ήθελαν να συσχετιστούν με κάποια ιδεολογία ή θεσμό. Γι' αυτόν ακριβώς τον λόγο, το 1964, ο Σαρτρ είχε αρνηθεί να παραλάβει το Νόμπελ Λογοτεχνίας που του είχε απονεμηθεί από την Σουηδική Ακαδημία. Ο λόγος ήταν ότι θεωρούσε πως με την αποδοχή οποιουδήποτε βραβείου, ο Σαρτρ θα συνέδεε το όνομά του με τον θεσμό που τον τιμούσε. Πίστευε, άλλωστε, πως οποιαδήποτε ανταλλαγή γνώσης πρέπει να γίνεται μεταξύ των ανθρώπων χωρίς την παρέμβαση θεσμικών οργάνων.

Άρα, ο Σαρτρ και η Σιμόν όταν αποφάσισαν να χτίσουν την σχέση τους κάθισαν και είπαν : *“Ωραία, αγαπάμε ο ένας τον άλλο, πώς θέλουμε να λειτουργεί η σχέση μας;”*. Το γεγονός ότι κάθησαν και σκέφτηκαν, χωρίς να δεχτούν οποιουδήποτε ήδη καθορισμένους δρόμους ή περιορισμούς, οικογενειακούς, κοινωνικούς, ηθικούς, ή θρησκευτικούς, καταδεικνύει ακριβώς το πώς εννοεί ο Σαρτρ την ελευθερία — να λαμβάνει ο άνθρωπος αποφάσεις για τη ζωή του και να θέτει ο ίδιος κανόνες στη ζωή του.

Αυτή η στάση ζωής φυσικά πηγάζει από το πρώτο γνωμικό που συζητήσαμε· ότι η *“Υπαρξη προηγείται της ουσίας”*. Ο Σαρτρ βάζει τον άνθρωπο στο κέντρο της ύπαρξής του και τον καθιστά απόλυτα υπεύθυνο για τη ζωή του — υπεύθυνο να ορίσει αυτός την ουσία στην ζωή του. Είπε, μάλιστα, ότι ο άνθρωπος δεν μπορεί να πάψει να είναι ελεύθερος. *“Το να σταματήσει κάποιος να είναι ελεύθερος”,* λέει ο Σαρτρ, *“ισούται με το να σταματήσει να υπάρχει.”*

Ο Σαρτρ, όμως, δεν λέει ότι ο άνθρωπος είναι απόλυτα ελεύθερος να κάνει οτιδήποτε — δεν μιλάει για φυσική ελευθερία. Δεν υποστηρίζει, δηλαδή, ότι ο άνθρωπος μπορεί να κάνει κάτι το οποίο είναι αδύνατο, ούτε λέει αυτό που υποστηρίζουν διάφορα βιβλία, τάχα αυτο-βοήθειας, του στυλ *“Μπορείς να γίνεις ό,τι θέλεις, αρκεί να το πιστέψεις”* ή *“Όταν θέλεις κάτι, όλο το σύμπαν*

συνωμοτεί για να τα καταφέρεις”. *Μιλάει, αντ’ αυτού, για υπαρξιακή ελευθερία – την ελευθερία του ανθρώπου να αντιληφθεί ότι δεν έρχεται στον κόσμο με κάποιο συγκεκριμένο σκοπό, αλλά χτίζει τον εαυτό του στην πορεία, και την ελευθερία του ανθρώπου, να καθίσει και να σκεφτεί : “Ωραία, ποιες είναι οι επιλογές μου στη ζωή; Πώς θέλω εγώ να ζήσω την ζωή μου;”* Και αυτή ήταν ακριβώς η ερώτηση που έκαναν ο Σαρτρ και η Σιμόν ο ένας προς τον άλλο, δείχνοντας ότι μια σχέση δεν έχει κάποια ουσία προτού υπάρξει, αλλά η ουσία μιας σχέσης αποκτάται μόνο μέσα από αυτούς που συμμετέχουν σε αυτή.

Σκεφτείτε ότι μιλάμε για την δεκαετία του 1920, δεκαετίες πριν την σεξουαλική επανάσταση, και σε μια περίοδο που οι γυναίκες δεν είχαν καν δικαίωμα ψήφου στην Γαλλία και, σε παγκόσμιο επίπεδο αρνούνταν βασικά ανθρώπινα δικαιώματα. Μιλούμε για μια περίοδο η οποία εντάσσεται ακόμα στο πρώτο κύμα του φεμινισμού του οποίου βασικός στόχος ήταν να κερδίσει δικαίωμα ψήφου για τις γυναίκες.

Ενάντια, τότε, σε όλα τα κοινωνικά στερεότυπα και προσδοκίες, ο Σαρτρ και η Σιμόν δημιουργούν μια σχέση (είναι σημαντικό να πούμε ότι δημιουργούν μια σχέση, και ότι δεν μπαίνουν σε μια σχέση) η οποία αντιτίθεται σε όλες τις παραδοσιακές και συμβατικές σχέσεις της εποχής. Αποφασίζουν, λοιπόν, να δημιουργήσουν μια ανοιχτή σχέση, στην οποία ο καθένας θα ήταν ο πιο σημαντικός άνθρωπος στη ζωή του άλλου, αλλά ταυτόχρονα θα ήταν ελεύθερος να έχει άλλες ερωτικές σχέσεις, με την προϋπόθεση ότι θα ήταν απόλυτα ειλικρινείς ο ένας προς τον άλλο.

Είναι σημαντικό να σημειώσω ότι **ο Σαρτρ δεν ήταν ηθικιστής** – δεν ανήκει στην κατηγορία των ηθικιστών φιλοσόφων. Δεν είπε δηλαδή ποτέ ότι ο δικός του τρόπος ζωής ήταν ο σωστός, ούτε επιδίωξε να καλέσει τον άνθρωπο να ζει με κάποιο συγκεκριμένο ηθικό κώδικα ή με κάποιο συγκεκριμένο σκοπό. **Ο σκοπός του Σαρτρ ήταν μονάχα να φανερώσει στον άνθρωπο το είναι του, να δει πέρα από ό,τι σκεπάζει το πραγματικό είναι του ανθρώπου με διάφορους κανόνες ηθικής και να του φανερώσει ότι είναι ελεύθερος.**

Μια άλλη ριζοσπαστική φράση του Σαρτρ που φανερώνει το νόημα της ελευθερίας είναι η εξής: “Ποτέ δεν ήμασταν όσο ελεύθεροι όσο όταν ήμασταν κάτω από τους Γερμανούς”, αναφερόμενος φυσικά στην περίοδο που το Παρίσι είχε κατακτηθεί από τους Ναζί στον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο και όταν ο ίδιος ο Σαρτρ βρισκόταν φυλακισμένος σε γερμανικά στρατόπεδα στην Γαλλία.

Λέει, λοιπόν, ο Σαρτρ “Ποτέ δεν ήμασταν τόσο ελεύθεροι όσο όταν ήμασταν κάτω από τους Γερμανούς. Είχαμε χάσει όλα μας τα δικαιώματα, πρώτα απ’ όλα το δικαίωμα της έκφρασης. Μας έβριζαν καθημερινά και

βλέπαμε παντού την εικόνα του εαυτού μας την οποία ο εχθρός προσπαθούσε να μας επιβάλει. Και γ'αυτό ακριβώς ήμασταν ελεύθεροι. *Η εξορία, η αιχμαλωσία, και πάνω απ'όλα, ο θάνατος, πράγματα τα οποία κάποιος εύκολα αγνοεί σε στιγμές ειρήνης, ήταν τότε η καθημερινή μας ανησυχία, και έπρεπε να ανακαλύψουμε μέσα από αυτά, την βαθύτερη πηγή του είναι μας."*

Μια ιστορία που εξιστορεί ο Σαρτρ η οποία φανερώνει την έννοια της ελευθερίας είναι όταν βρισκόταν φυλακισμένος σε κάποιο γερμανικό στρατόπεδο στη Νανσύ της Γαλλίας και συζητούσε με τους συγκρατούμενούς του κατά πόσο θα ήταν καλό να σκοτώσουν κάποιο Γερμανό φρουρό και να δραπετεύσουν. Η ελευθερία, όπως την εννοεί ο Σαρτρ, δεν αναφέρεται στην φυσική ελευθερία τους να σκοτώσουν τον Γερμανό φρουρό (κάτι που, μάλλον, ήταν ελεύθεροι να κάνουν), αλλά στην ελευθερία τους να ζυγίσουν μόνοι τους τα υπέρ και τα κατά του να σκοτώσουν τον φρουρό και να δραπετεύσουν, αλλά και τις συνέπειες των πράξεών τους. Δεν υπήρχε κανένας κώδικας, καμία ιδεολογία, κανένας άρχοντας, καμία αυθεντία, που θα τους φανέρωνε το τι ήταν σωστό να κάνουν. Αυτοί έπρεπε να αποφασίσουν.

Ηθελε, δηλαδή, να πει στον άνθρωπο ότι αυτός αποφασίζει για την ζωή του — κανένας άλλος. Και αφού ο Σαρτρ υποστηρίζει πως ακόμα και οι σκλάβοι είναι ελεύθεροι — όχι, βεβαίως, φυσικά ελεύθεροι — λέει ότι ακόμα και ο σκλάβος έχει την ελευθερία του πώς θα αντιμετωπίσει μια κατάσταση. Τον ενοχλεί η σκλαβιά του επειδή έχει προηγουμένως ήδη δώσει αξία στην ελευθερία του. Είχε πει ο σκλάβος εκ των προτέρων πως θα τον ενοχλούσε εάν παραβιαστεί η φυσική του ελευθερία, εάν δηλαδή καταλήξει φυλακισμένος. Ο σκλάβος, λέει ο Σαρτρ, είναι απόλυτα ελεύθερος να αλλάξει την στάση του με τρόπο που να μην τον ενοχλούσε η φυλάκισή του.

Μια άλλη παρόμοια περίπτωση, ίσως και πιο γνωστή, είναι η περίπτωση του Βίκτορ Φρανκλ, του ιδρυτή της λογοθεραπείας, ο οποίος επιβίωσε του Ολοκαυτώματος και έγραψε τις εμπειρίες του από τα στρατόπεδα συγκέντρωσης του Άουσβιτς και του Νταχάου στο βιβλίο "Αναζητώντας νόημα ζωής και ελευθερίας σε ένα στρατόπεδο συγκέντρωσης". Ο Φρανκλ υποστήριξε ότι το νόημα της ζωής μπορεί να βρεθεί κάθε στιγμή και να προσαρμοστεί ανάλογα με τις ανάγκες κάθε κατάστασης. *Ακόμη και στις χειρότερες συνθήκες, λέει ο Φρανκλ, όπως και ο Σαρτρ, ο άνθρωπος έχει την ελευθερία να επιλέξει τι στάση θα κρατήσει απέναντι σε αυτές και πώς θα τις εκμεταλλευτεί. Άρα, ο άνθρωπος είναι αυτός που θα δώσει ουσία στη ζωή του και είναι απόλυτα ελεύθερος ως προς το νόημα που θέλει να έχει η ζωή του.*

Τώρα, όταν ο Σαρτρ λέει πως η ζωή του ανθρώπου δεν έχει ουσία *a priori*, εκ των προτέρων δηλαδή, λέει πως δεν υπάρχει δημιουργός ο οποίος θα έδινε νόημα ή ουσία στη ζωή του ανθρώπου· ότι, δηλαδή, δεν υπάρχει Θεός. “Αν υπάρχει Θεός”, λέει ο Σαρτρ, “ο άνθρωπος δεν είναι ελεύθερος. Και αν ο άνθρωπος είναι ελεύθερος, τότε δεν υπάρχει Θεός.”

Όταν ο Νίτσε έγραψε ότι “Ο Θεός πέθανε” και ο Ντοστογιέφσκι ότι “Χωρίς Θεό, όλα επιτρέπονται”, εννοούσαν, βασικά, τον θάνατο της ηθικής ως εργαλείο και πως ο άνθρωπος, χωρίς Θεό, φαίνεται να βρίσκεται σε μια άβυσσο, χωρίς κατεύθυνση, χωρίς σκοπό, χωρίς νόημα. Το να είναι ο άνθρωπος απόλυτα ελεύθερος και την ίδια στιγμή να μην υπάρχουν εκ των προτέρων κανόνες στον κόσμο, σημαίνει ότι κανένας δεν μπορεί να κρίνει τον άνθρωπο για το πώς έχει αποφασίσει να ζήσει τη ζωή του. “Κανένας δεν κριτικάρει κάποιον ζωγράφο για κάτι που όφειλε να κάνει και δεν έκανε”, λέει ο Σαρτρ. Γιατί το να κριτικάρει κάποιος κάποιον ζωγράφο σημαίνει πως υπάρχει ένας εκ των προτέρων *a priori* κανόνας για το πώς πρέπει να ζωγραφίσει σε έναν λευκό καμβά — όταν τέτοιος κανόνας δεν υπάρχει.

Όσο για το “Ο Θεός πέθανε”, του Νίτσε, άλλοι προσπάθησαν να αντικαταστήσουν τον Θεό, είτε με κώδικες συμπεριφοράς, είτε με συστήματα ηθικής (π.χ. Ο ωφελιμισμός του Μπένθαμ, και οι κατηγορικές προσταγές του Καντ). Για τον Σαρτρ, μετά που πεθαίνει ο Θεός, δεν υπάρχει τίποτα, απολύτως τίποτα. Εδώ ο Σαρτρ διαχωρίζει τους υπαρξιστές από τους κοσμικούς μοραλιστές του 19ου αιώνα. Οι κοσμικοί μοραλιστές προσπαθούν να εξαφανίσουν τον Θεό και να πουν πως οι ανθρώπινες κοινωνίες δεν χρειάζονται τον Θεό για να λειτουργήσουν, αλλά μπορούν να βρουν εκ των προτέρων (*a priori*) αξίες οι οποίες να πηγάζουν μόνο μέσα από τον άνθρωπο. Αντίθετα, λέει ο Σαρτρ, ο υπαρξιστής τρέμει μπροστά στην μη ύπαρξη του Θεού. Ο υπαρξιστής αντιλαμβάνεται ότι χωρίς Θεό δεν υπάρχει οποιοδήποτε σημείο αναφοράς που να ξεχωρίζει το καλό από το κακό, ούτε κάποιος από τον οποίο να εξαρτάται, ούτε κάποιος ο οποίος τον στηρίζει. “Και γι’ αυτό”, συνεχίζει ο Σαρτρ, “ο άνθρωπος είναι ελεύθερος — ο άνθρωπος είναι η ελευθερία.”

Ωστόσο, ακόμα και η παρουσία του Θεού, δεν φαίνεται να δημιουργεί ιδιαίτερα προβλήματα στον Σαρτρ, αφού ακόμα και στην περίπτωση που υπήρχε Θεός, ο άνθρωπος είναι αυτός που θα λάβει την τελική απόφαση. Στην διάλεξη του “Ο υπαρξισμός είναι ένας ανθρωπισμός”, ο Σαρτρ χρησιμοποιεί το παράδειγμα της βιβλικής φιγούρας του Αβραάμ, το οποίο είχε ήδη ονομάσει ο Κιρκκέγκωρ ως “Η οδύνη (*anguish*) του Αβραάμ”. Όπως ξέρετε, στην ιστορία εμφανίζεται ένας άγγελος στον Αβραάμ και τον διατάζει να σκοτώσει τον γιο

του. “Ένας σόφρων άνθρωπος”, όμως, λέει ο Σαρτρ “πρώτα θα ρωτήσει αν πράγματι είναι ένας άγγελος που του μιλά και, δεύτερον, αν αυτός είναι πράγματι ο Αβραάμ στον οποίο ο άγγελος απευθύνεται. “Αν μου εμφανιστεί ένας άγγελος”, συνεχίζει ο Σαρτρ, “ποια είναι η απόδειξη ότι είναι πράγματι ένας άγγελος, ή αν ακούω φωνές — ποιος μπορεί να αποδείξει ότι έρχεται από τον παράδεισο και όχι από την κόλαση, ή αν έρχεται από το υποσυνείδητό μου ή κάποια παθολογική κατάσταση στην οποία βρίσκομαι;”

“Αν μου μιλήσει μια φωνή,” λέει ο Σαρτρ, “εγώ θα αποφασίσω αν η φωνή που ακούω είναι κάποιου αγγέλου.” “Αν αποφασίσω ότι μια πράξη είναι σωστή, εγώ λέω ότι είναι σωστή και όχι λάθος.”

Συνεχίζει ο Νίτσε, μετά που λέει πως “Ο Θεός πέθανε”: “Πώς μπορούμε να ξεχωρίζουμε το πάνω από το κάτω;”, εννοώντας το σωστό από το λάθος στην απουσία του Θεού. Και φαίνεται ότι δεν υπάρχει τρόπος να ξεχωρίσει κάποιος το σωστό από το λάθος στην απουσία του Θεού. Η σκληρή πραγματικότητα, κατά τον Σαρτρ, είναι ακριβώς αυτή: *Ότι ο άνθρωπος γεννιέται χωρίς σκοπό, χωρίς εκ των προτέρων νόημα, αφημένος στη μέση του πουθενά και καλούμενος να βρει μόνος του τον δρόμο.*

Πολλοί θα προτρέξουν να χαρακτηρίσουν αυτή την στάση ως *πεσιμιστική*, αλλά αυτή ακριβώς η στάση είναι αυτό που ο Σαρτρ ονομάζει “Οδύνη (Anguish)”. Λέει ότι *ο άνθρωπος καταλαβαίνει πως είναι απόλυτα ελεύθερος, αλλά ταυτόχρονα καταλαβαίνει πως βρίσκεται σε μια άβυσσο, χωρίς κατεύθυνση, και χωρίς σκοπό, λόγω ακριβώς του ότι είναι απόλυτα ελεύθερος. Αυτό τον βάζει σε μια κατάσταση συνεχούς άγχους, η οποία φτάνει σε κατάσταση οδύνης — ο άνθρωπος δεν μπορεί να αντέξει την απόλυτη ελευθερία που έχει.*

Σπεύδει, τότε, αμέσως να αρνηθεί την ελευθερία του, προσπαθώντας να πείσει τον εαυτό του πως έχει κάποιο εκ των προτέρων σκοπό στη ζωή, πως ανήκει σε κάποια συγκεκριμένη ιδεολογία, πως οφείλει να γίνει ‘κάποιος’ ή ‘κάτι’. Αυτό ωθεί τον άνθρωπο να δρα με τρόπο που ο Σαρτρ ονομάζει “*κακή πίστη*” (bad faith) και προκύπτει από το γεγονός ότι ο άνθρωπος αρνείται την αυθεντικότητά του και την ελευθερία του. Τείνουμε να βλέπουμε την ελευθερία μας ως κάτι το οποίο παύουμε να έχουμε τη στιγμή που υπάρχουν εξωτερικές επιρροές όμως, όπως λέει ο Σαρτρ, δεν σταματάμε να είμαστε ελεύθεροι έστω και αν φαίνεται ότι επηρεαζόμαστε από εξωτερικούς παράγοντες. *Η κακή πίστη οδηγεί στην υποτίμηση της ελευθερίας μας και τείνουμε συνεχώς να βλέπουμε τους εαυτούς μας ως λιγότερο ελεύθερους απ’ όσο πραγματικά είναι.* Η προσκόλληση, τότε, πάνω σε κάποια ιδέα, απαλλάσσει

τον άνθρωπο από το να πάρει ο ίδιος μια απόφαση και να έχει την απόλυτη ευθύνη για αυτή και για τις συνέπειές της.

Προσπαθεί, δηλαδή, ο άνθρωπος συνεχώς να αποδείξει το αντίθετο από αυτό που είχαμε πει στην αρχή, πως 'Η ύπαρξή του προηγείται της ουσίας του', και να πείσει τον εαυτό του πως 'Η ουσία του προηγείται της ύπαρξής του', καθιστώντας τον εαυτό του τίποτα περισσότερο από ένα αντικείμενο του οποίου ο σκοπός είναι προκαθορισμένος και απόλυτα ελεγχόμενος από εξωτερικούς παράγοντες. Η κακή πίστη, τότε, είναι ο τρόπος με τον οποίο ο άνθρωπος αποδρά, με αποτυχία φυσικά, από την κατάσταση οδύνης στην οποία βρίσκεται όταν αντιλαμβάνεται ότι είναι απόλυτα ελεύθερος. *Είναι ο τρόπος με τον οποίο ο άνθρωπος πείθει, λανθασμένα, τον εαυτό του πως δεν έχει επιλογή σχετικά με το ποια καριέρα θα ακολουθήσει, πού πρέπει να ζει, με ποιον πρέπει να ζήσει, αν θα παντρευτεί, αν θα κάνει παιδιά, και γενικά πώς θα επιλέξει να ζει τη ζωή του. Ο μόνος τρόπος να αποδράσει ο άνθρωπος από την κακή πίστη είναι η αυθεντικότητα, να αντιληφθεί, δηλαδή, ο άνθρωπος, πλήρως την ελευθερία του.*

Το πιο γνωστό παράδειγμα που χρησιμοποιεί ο Σαρτρ για να δείξει πως ο άνθρωπος δρα μέσω της 'κακής πίστης' λόγω της οδύνης που του δίνει η αντίληψη της απόλυτης ελευθερίας του είναι το παράδειγμα ενός σερβιτόρου σε μια καφετέρια, ο οποίος πείθει τον εαυτό του πως πρώτα είναι σερβιτόρος και μετά άνθρωπος, στην προσπάθειά του να αρνηθεί πως είναι ένα ελεύθερο ον το οποίο πρώτα υπάρχει και μετά ορίζει την ουσία του.

Λέει ο Σαρτρ για τον σερβιτόρο στην καφετέρια: "Οι κινήσεις του είναι γρήγορες, πολύ ακριβείς, πολύ ταχείες. Λυγίζει μπροστά με πολύ προθυμία· η φωνή του, τα μάτια του εκφράζουν ένα παράξενο ενδιαφέρον για τον πελάτη. Προσπαθεί να μιμηθεί τη δυσκαμψία μιας μηχανής ενώ σαν χοινοβάτης κρατάει στο χέρι του έναν δίσκο τον οποίο βάζει σε μια ασταθή θέση, την οποία επαναφέρει σε θέση σταθερή με μια απλή κίνηση του χεριού του."

Περιγράφοντας τον σερβιτόρο, ο Σαρτρ θέλει να δείξει πως ο άνθρωπος αυτός έχει στο μυαλό του την ιδανική εικόνα ενός σερβιτόρου και προσπαθεί να του μοιάσει — έχει δηλαδή αρνηθεί κάθε δική του ελευθερία, κάθε ευκαιρία για ανεξάρτητη επιλογή, και προσπαθεί να βρει νόημα στο να γίνει 'κάποιος', να γίνει 'κάτι' — κάτι το οποίο, όμως, δεν είναι αυτός.

Τώρα, η απόλυτη ελευθερία για τον άνθρωπο δεν έρχεται χωρίς κόστος. Γιατί, τι σημαίνει να έχει κάποιος απόλυτη ελευθερία; Σημαίνει να έχει και απόλυτη ευθύνη.

Ο Σαρτρ εννοεί την ευθύνη με δύο τρόπους.

Η πρώτη έννοια της ευθύνης λέει στον άνθρωπο ότι ευθύνεται για οτιδήποτε συμβαίνει στη ζωή του – ότι φταίει για οτιδήποτε του συμβαίνει. Αφού ο άνθρωπος διαμορφώνει τη ζωή του όπως αυτός θέλει και αυτός επιλέγει πώς αντιμετωπίζει διάφορες καταστάσεις και πώς τις διαχειρίζεται, τότε έχει την απόλυτη ευθύνη, όχι μόνο των πράξεών του, αλλά και των συνεπειών τους. Κατά τον Σαρτ, “δίνουμε τον πόλεμο που μας αξίζει.” Τη στιγμή που ο άνθρωπος είναι απόλυτα ελεύθερος να κάνει τις επιλογές που θέλει ή να αποφασίσει πώς να αντιμετωπίσει καταστάσεις στις οποίες τα πράγματα δεν έρχονται όπως τα θέλει, τότε έχει την απόλυτη ευθύνη για την κατάσταση στην οποία βρίσκεται η ζωή του.

Η δεύτερη έννοια της ευθύνης κατά τον Σαρτρ είναι αρκετά πιο συλλογική, και λιγότερο ατομικιστική. Όταν ο Σαρτρ προσπαθεί να επαναφέρει τον άνθρωπο στο προσκήνιο της φιλοσοφίας, δεν προσπαθεί να τον φέρει μόνο ως άτομο, αλλά ως μέλος ενός κοινωνικού συνόλου. Στο να διαδοθεί αυτή η ιδέα βοήθησε ιδιαίτερα το πνεύμα της δύσκολης περιόδου μετά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο όταν ο Σαρτρ είπε απευθυνόμενος στον κάθε άνθρωπο: “Εσύ κι εγώ θα διαμορφώσουμε το μέλλον”, υπενθυμίζοντας ταυτόχρονα στον άνθρωπο την τεράστια κοινωνική ευθύνη που έχει. Όταν ο άνθρωπος επιλέγει για τον εαυτό του, επιλέγει και για ολόκληρη την ανθρωπότητα. “Ο άνθρωπος”, λέει ο Σαρτρ, “κρατά το βάρος όλης της ανθρωπότητας στους ώμους του”. Σαν μέλος της ανθρωπότητας, κάθε πράξη του ανθρώπου, ορίζει όχι μόνο τον ίδιο τον άνθρωπο αλλά και την ανθρωπότητα ολόκληρη. Λέει ο Σαρτρ, “Σαν άνθρωπος, είμαι υποχρεωμένος να κάνω κάθε στιγμή υποδειγματικές πράξεις. Όλα συμβαίνουν σαν όλη η ανθρωπότητα να έχει στραμμένα τα βλέμματά της πάνω στον κάθε άνθρωπο, σ’ αυτό που κάνει, σαν να κανόνιζε τη θέση της ανάλογα με ό,τι κάνει ο καθένας. Και κάθε άνθρωπος πρέπει να αναρωτιέται: είμαι τάχα αυτός που έχει το δικαίωμα να ενεργεί κατά τέτοιο τρόπο που η ανθρωπότητα να ευθυγραμμίζεται στις πράξεις μου; Αν αυτό δεν το αναρωτιέται τότε κρύβει την οδύνη του από τον εαυτό του”.

Δυστυχώς, συχνά τείνουμε να βλέπουμε τον εαυτό μας σαν ξεχωριστή οντότητα από το κοινωνικό σύνολο στο οποίο ανήκουμε. Δηλαδή, είμαστε κάπου και λέμε “Έχει πολλή κίνηση” ή “Έχει πολλή κόσμο”. Όμως εμείς είμαστε η ‘κίνηση’, εμείς είμαστε ο ‘κόσμος’. Δεν είναι κάποια ξεχωριστή κατάσταση στην οποία ξαφνικά βρισκόμαστε. “Είσαι ήδη ανεμιγμένος σε μια κατάσταση ή ένα γεγονός”, λέει ο Σαρτρ, “έστω κι αν νομίζεις πως δεν είσαι.”

Είμαστε, ως άτομα, το αποτέλεσμα των πράξεών μας, και η κοινωνία είναι μονάχα το αποτέλεσμα των πράξεων των μελών της, δηλαδή εμάς. “Ο

άνθρωπος”, λέει ο Σαρτρ, “δεν είναι τίποτα άλλο παρά το άθροισμα όλων των πράξεών του”. Το ίδιο ισχύει και για την κοινωνία των ανθρώπων.

Έστω και σε περιπτώσεις που φαίνεται ότι ο άνθρωπος δεν είχε καμία ανάμιξη στα δεινά που του έρχονται, ο Σαρτρ λέει ότι ο άνθρωπος έχει απόλυτη ευθύνη — όχι κατ ανάγκη ότι φταίει, που το λέει και αυτό, αλλά ότι έχει την ευθύνη, μέσω της ελευθερίας του, για το πώς θα αντιμετωπίσει την κατάσταση. Αν επηρεάζει τον άνθρωπο κάποια κατάσταση σημαίνει πως, εξ ορισμού, δεν είναι εκτός της, και πως αφού δεν λαμβάνει την απόφαση να φύγει, με το να παραμένει εντός της σημαίνει και ότι είναι υπεύθυνος για ό,τι του συμβαίνει. Το να φύγει κάποιος από κάποια κατάσταση δεν σημαίνει μόνο το να αποστασιοποιηθεί φυσικά αλλά και υπαρξιακά — δηλαδή, να αυτοκτονήσει.

“Ένα γεγονός που συμβαίνει και με περιλαμβάνει δεν έρχεται από έξω”, λέει ο Σαρτρ. “Αν βρίσκομαι σε έναν πόλεμο, αυτός ο πόλεμος είναι δικός μου και μου αξίζει. Μου αξίζει επειδή πάντα έχω την ευκαιρία να ξεφύγω από αυτόν είτε αυτοκτονώντας, είτε λιποτακτώντας. Και ακριβώς επειδή έχω διαλέξει να μην φύγω από αυτή την κατάσταση, την έχω επιλέξει. Ο λόγος που ο άνθρωπος επιλέγει να μείνει στον πόλεμο”, συνεχίζει ο Σαρτρ, “μπορεί να είναι λόγω αδράνειας, λόγω δειλίας μπροστά στην κοινή γνώμη, ή επειδή θεωρεί ως υπέρτατες κάποιες αξίες (π.χ. την τιμή της οικογένειάς του, την προστασία της πατρίδας του κτλ). Όπως και να το δει κάποιος, είναι θέμα επιλογής.

Υπενθυμίζω ότι ο Σαρτρ δεν είναι ηθικιστής, δεν λέει στον άνθρωπο ότι είναι σωστό, ούτε τον προτρέπει να αυτοκτονήσει σε περίπτωση δυσκολιών. Λέει, μοναχά, ότι η αυτοκτονία είναι μια πράξη η οποία βγάζει, εξ ορισμού, τον άνθρωπο από μια δύσκολη κατάσταση ή από κάπου από όπου φαίνεται πως δεν υπάρχει διέξοδος. Η αυτοκτονία, δηλαδή, έστω ως εσχάτη επιλογή, φανερώνει την απόλυτη ελευθερία του ατόμου να επιλέξει και καταδεικνύει το νόημα της φράσης “Ο άνθρωπος είναι καταδικασμένος να είναι ελεύθερος”.

Η κόλαση είναι οι άλλοι

Τα προηγούμενα τρία γνωμικά τα οποία αναλύσαμε αφορούσαν την συνείδηση, το είναι του ανθρώπου, την σχέση του με τον εαυτό του, και φυσικά, τι σημαίνει για αυτόν να έχει απόλυτη ελευθερία. **Το είναι του ανθρώπου, όμως, καταδεικνύεται και μέσα από τη σχέση του με τους άλλους.** Με λίγα λόγια, ο Σαρτρ θεωρεί τους άλλους ανθρώπους ως αναγκαίους για να σχηματίσουμε το είναι μας, αλλά ταυτόχρονα τους θεωρεί και όντα τα οποία απειλούν την ύπαρξή μας αφού έχουν τη δυνατότητα να μας υποβιάσουν σε αντικείμενο.

Γι' αυτό και καταλήγει στο τέταρτο, και τελευταίο, γνωμικό το οποίο θα αναλύσουμε, ότι "Η κόλαση είναι οι άλλοι."

Στο θεατρικό του έργο "Κεκλεισμένων των θυρών" (No Exit), ο Σαρτρ παρουσιάζει τρεις ανθρώπους οι οποίοι βρίσκονται στην κόλαση. Η κόλαση, όμως, δεν είναι ένα μέρος όπου υπάρχουν πυρωμένα σίδερα και φωτιές για μαρτύριο, αλλά ένα μέρος χωρίς παράθυρα, χωρίς καθρέφτες, χωρίς βιβλία, χωρίς ύπνο, χωρίς δάκρυα, χωρίς συναισθήματα — ένα μέρος όπου οι τρεις άνθρωποι είναι αναγκασμένοι να ζήσουν αιώνια μαζί, αποκαλύπτοντας τους εαυτούς τους ενώ ταυτόχρονα αναγκάζονται να αποδεχτούν την ταυτότητα που τους καθορίζουν οι άλλοι δύο.

Ο Άλλος, τότε, μέσα από τη δική του υποκειμενικότητα, αποτελεί έναν ξένο κόσμο προς εμένα, έναν κόσμο στον οποίο δεν έχω πρόσβαση. Δεν μπορώ να βάλω τον εαυτό μου στο κέντρο του κόσμου του. Ο Άλλος, κατά τον Σαρτρ, κλέβει τον κόσμο μου και καθορίζει το είναι μου, όχι όμως το είναι μου όπως το καθορίζω εγώ, αλλά το είναι όπως φαίνεται στους άλλους. Δεν μπορώ να γνωρίζω πώς ο Άλλος με βλέπει αφού, μέσω της δικής του ελευθερίας, είναι κάτι που ο ίδιος καθορίζει μόνος του. Λόγω της αδυναμίας μου να έχω πρόσβαση στην υποκειμενικότητά του, κρατά ένα μυστικό — το μυστικό του τι είμαι.

Όταν ο άνθρωπος είναι μόνος του σε κάποιο δωμάτιο, αυτός καθορίζει το είναι του, αυτός είναι το κέντρο της συνείδησής του — οτιδήποτε βρίσκεται γύρω του είναι κάτι το οποίο δεν έχει συνείδηση, όλα γύρω του, δηλαδή, είναι αντικείμενα, και αυτός είναι το μόνο υποκείμενο.

Στην παρουσία, όμως, του άλλου, ο άνθρωπος αποκεντροποιείται και πλέον είναι απλώς ένα αντικείμενο στη συνείδηση του άλλου. Για τον Σαρτρ είναι πολύ σημαντικό το αίσθημα της ντροπής — το να ντροπιάζεται κάποιος, δηλαδή, μπροστά σε κάποιον άλλο. Σε ένα κλασικό παράδειγμα περιγράφει μια κατάσταση στην οποία ένας άνθρωπος παρακολουθεί κάποιον άλλο μέσα από μια κλειδαρότρυπα. Τότε, ο άνθρωπος νιώθει ντροπή για την πράξη του μόνο όταν κάποιος νιώσει ντροπή για αυτόν, μόνο όταν, δηλαδή, εμφανιστεί κάποιος άλλος στη συνείδησή του. *Το αίσθημα της ντροπής είναι κύριας σημασίας για τον Σαρτρ αφού μέσω αυτού του αισθήματος αποκαλύπτεται ότι βρισκόμαστε πάντα κάτω από το βλέμμα των άλλων.* Το ότι μπορούμε να νιώσουμε ντροπή σημαίνει ότι αντιλαμβανόμαστε πλήρως πως οι άλλοι άνθρωποι στη συνείδησή μας και στον κόσμο μας δεν είναι απλώς αντικείμενα, αλλά συνειδητά όντα, τα οποία μπορούν να μας κρίνουν όπως αυτά επιθυμούν και να σχηματίσουν μια εικόνα για μας στο μυαλό τους, στην οποία όχι μόνο δεν έχουμε λόγο, αλλά δεν έχουμε καν πρόσβαση.

Αυτό ο Σαρτρ το ονομάζει το Βλέμμα (The Look) — μέσω του βλέμματος, ο Άλλος, ως υποκείμενο, μπορεί να μας κρίνει και να μας μετατρέψει σε ένα αντικείμενο στον δικό του κόσμο. Όταν ο Άλλος μας βλέπει μας μετατρέπει σε αντικείμενο στον δικό του κόσμο, ίδιο με κάθε άλλο αντικείμενο. Συνεπώς, αντιλαμβανόμαστε πλήρως τον εαυτό μας ως αντικείμενο. Την ίδια στιγμή, όμως, αντιλαμβανόμαστε πλήρως ότι ο Άλλος, έχει τη δυνατότητα να μας μετατρέψει σε αντικείμενο στον δικό του κόσμο. Αντιλαμβανόμαστε ότι πλέον αποκεντροποιούμαστε από τον εαυτό μας και ότι ο Άλλος μας αποδίδει χαρακτηριστικά, τα οποία δεν γνωρίζουμε και τα οποία είναι εκτός από τον έλεγχό μας, απειλώντας, έτσι, την ίδια μας την ελευθερία. Ως αντίδραση, και στην προσπάθεια να διασφαλίσουμε την υποκειμενικότητά μας και, ως εκ τούτου, την ελευθερία μας, κάνουμε το ίδιο στον άλλο — προσπαθούμε, δηλαδή, να κάνουμε τον άλλο ένα αντικείμενο στον δικό μας κόσμο, έτσι ώστε να του αρνηθούμε την ελευθερία του και ως εκ τούτου την δυνατότητά του να μας χαρακτηρίσει όπως αυτός θέλει. Προσπαθούμε, δηλαδή, να διατηρήσουμε την ταυτότητά μας ως υποκείμενα έτσι ώστε να αντιμετωπίσουμε την προσπάθεια του άλλου να μας υποβιβάσει σε αντικείμενα. Ο Άλλος, όμως, κάνει το ίδιο, και έτσι δημιουργείται μια αιώνια μάχη μεταξύ εμάς και του Άλλου, όπου ο καθένας προσπαθεί να καθιερωθεί ως υποκείμενο με το να υποβιβάσει τον άλλο σε αντικείμενο. Όπως αναφέρει και ο Σαρτρ, “Όσο εγώ προσπαθώ να υποδουλώσω τον Άλλο, ο Άλλος προσπαθεί να υποδουλώσει εμένα”.

Οι άλλοι όμως, δεν είναι η κόλαση μόνο επειδή μας θεωρούν αντικείμενα στον δικό τους κόσμο αλλά και επειδή τους χρειαζόμαστε. Όπως και στο θεατρικό ‘Κεκλεισμένων των θυρών’, είμαστε αναγκασμένοι να ζήσουμε μαζί τους. Χρειαζόμαστε τον Άλλο για να καταλάβουμε το είναι μας και για να καταλάβουμε την θέση μας στον κόσμο.

Έχουμε δύο επιλογές να αντιμετωπίσουμε τον Άλλο όταν αυτός εκμεταλλεύεται την υποκειμενικότητά του και μας υποβιβάζει σε αντικείμενο: είτε δεχόμαστε πως είμαστε ένα αντικείμενο, είτε προσπαθούμε να μειώσουμε τον Άλλο σε αντικείμενο διασφαλίζοντας τον εαυτό μας ως υποκείμενο, δηλαδή ως σκεπτόμενο. Αν δεχτούμε όμως πως είμαστε ένα αντικείμενο, τότε αποδεχόμαστε πως δεν έχουμε συνείδηση, και βρισκόμαστε στο απόλυτο έλεος των άλλων να μας καθορίσουν όπως αυτοί θέλουν. Αν μειώσουμε τον άλλο σε αντικείμενο, τότε χάνουμε την απόδειξη της ύπαρξής μας, καθώς δεν μπορούμε να είμαστε τίποτα εκτός αν οι άλλοι μας αναγνωρίσουν ως κάτι. Το τι είμαστε, ποια είναι η θέση μας στον κόσμο, συμβαίνει μόνο μέσω των Άλλων — θέλουμε τον Άλλο για να επιβεβαιώσουμε την ύπαρξή μας.

Χρειαζόμαστε τους άλλους ως υποκείμενα, γιατί μόνο ένα υποκείμενο μπορεί να αποδώσει σε εμάς κάποιο χαρακτηριστικό. Την ίδια στιγμή, όμως, ένα υποκείμενο μπορεί να μας υποβιβάσει σε αντικείμενο. Χρειαζόμαστε τους άλλους για να είμαστε αυτό που είμαστε, όμως την ίδια στιγμή προσπαθούμε να αποστασιοποιήσουμε τον εαυτό μας από αυτούς, καθώς δεν είμαστε αυτοί. **Όπως είπαμε και στην αρχή, είμαστε αυτό που δεν είναι οι Άλλοι, και οι Άλλοι είναι αυτό που δεν είμαστε εμείς.**

Είναι σημαντικό να πούμε ότι όταν ο Σαρτρ μιλά για τον Άλλο, δεν εννοεί κατ'ανάγκη την φυσική παρουσία ενός ανθρώπου. **Ο Άλλος μπορεί να εμφανιστεί σε κάποιο αντικείμενο ή κάποια ιδέα.** Κάποιος μπορεί να νιώσει ντροπή όταν βλέπει μέσα από μια κλειδαρότρυπα αν, για παράδειγμα, στο δωμάτιο υπάρχει κάποια θρησκευτική εικόνα ή αν οι κανόνες της κουλτούρας στην οποία μεγάλωσε του υποδεικνύουν ότι για αυτό που κάνει πρέπει να νιώθει ντροπή. “Το τι άμεσα καταλαβαίνω όταν ακούω βήματα πίσω μου δεν είναι ότι υπάρχει κάποιος πίσω μου”, λέει ο Σαρτρ, “αλλά ότι είμαι ευάλωτος, ότι μπορώ να πληγωθώ, ότι έχω μια θέση στον κόσμο — με λίγα λόγια, ότι βλέπομαι (that I am seen).

Παρομοίως, στο παράδειγμα του σερβιτόρου που είχαμε αναφέρει πριν, ο σερβιτόρος δεν παίζει τον ρόλο του μόνο όταν βρίσκονται οι πελάτες στην καφετέρια, αλλά και όταν δεν είναι εκεί. Ακόμα και όταν λείπουν οι πελάτες, ο σερβιτόρος συνεχίζει να παίζει τον ρόλο του, αφού έχει πείσει τον εαυτό του πως πρώτα είναι σερβιτόρος, και μετά άνθρωπος. Έστω και στην απουσία πελατών, δεν υπάρχει απουσία απαιτήσεων και προσδοκιών από τον σερβιτόρο, αλλά ο σερβιτόρος ενεργεί με τρόπο που οι πελάτες τον περιμένουν να ενεργεί. Ένας θεωρητικός του Σαρτρ περιγράφει αυτή την κατάσταση με μια από τις πιο ανατριχιαστικές φράσεις που έχω διαβάσει ποτέ: Η απύουσα πελατεία στοιχειώνει την άδεια καφετέρια.

Επίλογος

Ο Σαρτρ, τότε, σαν ένας από τους βασικούς θεμελιωτές του υπαρξισμού, κατάφερε, μέσα από την φιλοσοφία του, να εκμεταλλευτεί στο μέγιστο το πνεύμα της εποχής του — τους δύο παγκόσμιους πολέμους, τον αγώνα για τα δικαιώματα των γυναικών, την πάλη ενάντια στο μπουρζουαζί και το κατεστημένο, τις διάφορες επαναστάσεις που συνέβαιναν σε ατομικό και κοινωνικό επίπεδο — και να βάλει τον άνθρωπο ξανά στο επίκεντρο, όχι μόνο της φιλοσοφίας αλλά και του κοινωνικού συνόλου στον οποίο ανήκει, το οποίο δεν είναι άλλο από την ίδια την ανθρωπότητα.

Ο Σαρτρ έχαιρε εκτίμησης ακόμη και από τους αντιπάλους του. Κλασικό παράδειγμα τα γεγονότα του Μάη του '68, της μεγάλης φοιτητικής και εργατικής εξέγερσης στην Γαλλία, όταν ο Σαρτρ συνελήφθη επειδή διένεμε την φιλοαριστερή εφημερίδα "Η υπόθεση του λαού". Ο τότε πρόεδρος της Γαλλίας, Σαρλ Ντε-Γκωλ αθώωσε τον Σαρτρ λέγοντας "Κανείς δεν συλλαμβάνει τον Βολταίρο" — αναφερόμενος στον Γάλλο διανοούμενο του 18ου αιώνα ο οποίος είχε ασκήσει κριτική στην Καθολική Εκκλησία, και υπερασπίστηκε το δικαίωμα της ανεξιθρησκίας και της ελευθερίας του λόγου.

Ο Σαρτρ, λοιπόν, βοήθησε τον άνθρωπο να καταλάβει το είναι του (ότι "είναι αυτό που δεν είναι και δεν είναι αυτό που είναι"), του υπενθύμισε πως αυτός έχει την ευθύνη να ορίσει το είναι του (ότι "η ύπαρξή του προηγείται της ουσίας του") και, συνεπώς, πως είναι υπεύθυνος για τον εαυτό του και για τους άλλους, με τους οποίους είναι αναγκασμένος να ζει έστω κι αν απειλούν το είναι του (εξ ου και το "η κόλαση είναι οι άλλοι"). Ταυτόχρονα, ο άνθρωπος έχει χρέος προς ολόκληρη την ανθρωπότητα την οποία ορίζει με τις πράξεις του, το οποίο χρέος πηγάζει μέσα από τη φράση που αναδεικνύει το μεγαλείο της φιλοσοφίας του Σαρτρ, ότι "ο άνθρωπος είναι καταδικασμένος να είναι ελεύθερος".